

PUSZTAY JÁNOS

Az Urál Aranya

ARANY JÁNOS VERSEI FINNUGOR NYELVEKEN

BEVEZETŐ GONDOLATOK

Minden fénylik, ami Arany. Az ismert magyar közmondás kifordításával tudom legjobban jellemezni Arany költészetét, nyelvalkotó zsenijét. Sokan elmondták már, hogy Arany a legmagyarabb magyar költő, hogy Aranyt szinte lehetetlen lefordítani más nyelvekre, hogy Arany János nem magyarul írt, hanem „Aranyul”. Költészetének nyelve a magyar nyelv valószínűleg leggazdagabb tárháza.

Kérdés, van-e rá igény. Pro és contra hangoznak el vélemények, szükségünk van-e olyan szavakra, kifejezésekre, költői képekre, mint például az „Ösztövér kútágas hórihorgas gémmel”. Több kísérlet eredményét is olvashatjuk, amelyek arra irányulnak, hogy irodalmunk klasszikusainak a mai olvasó számára neheznek megítélt – egyelőre még csak a prózai – műveit „olvasóbarátabb” stílusban közvetítsék. Így lesz például az *Egri csillagok* elején a két kisgyermek fürdőzésének lírai ábrázolásából egy kétmondatos összefoglalás:

„A patakban két gyermek fürdött, egy fiú meg egy leány. Nem illik tán, hogy együtt fürödnek, de ők ezt nem tudják: a fiú hétesztendős, a leányka két évvel is fiatalabb. Az erdőben jártak, patakra találtak. A nap tüzesen sütött. A víz egy vápában székérfordulati távcskává szélesült. Tetszett nekik.

Először csak a lábukat mártogatták bele, azután beleereszkedtek térdig. Gergelynek megvizesegett a gatyácskája, hát ledobta. Aztán az ingét is ledobta. Egyszer csak ott lubickolt meztelen mind a kettő. Fürödhetnek: nem látja őket senki.

A pécsi út odább van, túl a fákön. Az erdőben nem jár senki. Ha valaki meglátná őket, lenne is nemulass! Mert a fiúcska csak hagyján – az nem úrfi; de a leányka a tekintetes Cecey Péter úrnak a leánykája – kisasszony – és úgy illant el hazulról, hogy senki sem látta. Még így csupaszon is látszik rajta, hogy úri galambka: fehér, mint a tej. Ahogy ugrándozik a vízben, két kis szőszke hajfonata röpköd a nyakán”.

Ehelyett a mai olvasó gyerek ezt kapja:

„A patakban két gyermek fürdött: egy fiú meg egy lány. Meztelenül lubickoltak, az erdő mélyén senki sem láthatta őket.” (Minya Károly: http://www.mnyknt.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1744:-tanitsuk-e-a-toldit-archaizmusok-az-elbeszel-koeltemenyben&catid=41:nyek-cikkek&Itemid=68)

Az eljárással – amely hasonlít a korábbi évtizedekből ismert *100 híres regényzanzásítására* – még akkor sem tudok egyetérteni, ha az ilyen „átiratok” Spiró György, Vitray Tamás és Vizi E. Szilveszter ajánlásával készülnek. Hogy az MTA egykori elnökének szakterületéből vegyem az analóg példát: eszerint az agyról is elég annyit tudni, hogy valami puha, barázdált anyag a koponyában. Ebből ugyanis semmit nem tudunk meg az agy működéséről, funkciójáról, mint ahogy a zanzásított átiratból sem az irodalmi mű értékeiről.

A nyelvi kultúra szoros kölcsönhatásban van az általános műveltséggel, mintegy tükrözi annak állapotát. Szubjektív – munkám révén elsősorban egyetemista fiatalokra kiterjedő – megfigyelésem alapján azt állapíthatom meg, hogy az anyanyelv használata elsilányosodik. Egyrészt egyetlen stílusba olvadnak össze a nyelvhasználat regiszterei, az egyetemi referátumokat gyakran ugyanolyan stílusban adják elő, mintha a haverokkal fecsegnének a kocsmában (legfeljebb a már-már kötőszavakként használatos trágár szavak hiányzanak – a menzán sorban álló diákok között azonban már azok sem), másrészt hihetetlen mértékben csökken az aktívan használt szavak száma. Ezek a hiányosságok a hallgatónak fel sem tűnnek, s ha szóba kerülnek, értetlenül állnak a kifogások előtt, hiszen kommunikáció a lecsupaszított nyelven is lehetséges. Nem akarok éppen az Arany János-émlékévkben arra javaslatot tenni, hogy állítsunk össze egy legfeljebb ezerszavas listát, amit mindenkinek el kell sajátítania, s annak alkalmazásával kell kommunikálnia. Valószínűleg elegendő volna, hiszen van egy-két olyan igénk, amelyik minden más igét is képes helyettesíteni, s nyilván találhatunk ugyanígy Jolly joker főnevet és melléknevet is.

És ezzel az ezer szóval állítsuk szembe Arany Jánosnak a verseiben használt több mint 24 ezer szavát (a prózai műveiben is használt szavakkal együtt ez a mennyiség meghaladja a harmincezret is).

Így azután nem csoda, ha a magyar irodalom klasszikusainak nyelvét nem vagy csak nehezen értik. A megoldás kulcsát illetően két álláspont áll egymással szemben. Az egyik, a hagyományos minőségelvű, azt képviseli, hogy a diákoknak – még a közoktatás keretein belül – eredetiben kell megismerkedniük a szépirodalmi művekkel, s venniük kell a fáradságot, hogy a mára elavult(nak tartott) fogalmi és szóképzési elemeket is megtanulják. A másik álláspont – úgymond – alkalmazkodik a kialakult helyzethez, s a diákok alacsony igény szintjére süllyeszti átírásokkal a klasszikus irodalmi alkotásokat. Ha ez a gondolkodásmód egyre nagyobb teret nyer, akkor előbb-utóbb nem csak az irodalom, hanem például a matematika, fizika terén is alkalmazkodni kell a gyenge minőséghez.

Persze, a kérdést a mai technokrata (?) szellemű világban úgy is fel lehet tenni, kell-e egyáltalán az irodalom, szélesebben: szükség van-e művészetekre, humán tudományokra. Ismerek olyan felsőoktatási intézményt, amelynek vezetője kijelenti, könyvtárra nincs szükség, mert minden rajta van az interneten, ami meg nincs rajta,

arra nincs is szükség. Nyilvánvaló, hogy ez egyrészt nem igaz, másrészt meg kellene nézni, hogy a fiatalok mire használják az internetet (szinte biztosan kijelenthető, hogy nem a szépirodalommal való ismerkedésre).

Hogy hova vezet a szüklátóköri, a pillanatnyi hasznót hajszoló szemlélet – hosszú távon biztosan a romlásba, amelynek virágait legfeljebb csak Baudelaire-nél lehetne élvezni; bár azt is aligha, mivel az is szépirodalom – hacsak össze nem foglalja valamely lángelektű posztmodern egy-két tömondatban.

De térjünk vissza Arany Jánoshoz.

ARANY JÁNOS FINNUGOR NYELVEKEN

Arany János műveit sok nyelvre lefordították, köztük a magyarral rokon finnugor nyelvekre is. Természetesnek vehetjük, hogy elsősorban a régi irodalmi hagyománnyal rendelkező észtek és finnek nyelvére.

Finn vonatkozásban legyen statisztikai szempontból elég annyi, hogy Arany Jánosnak 16 versét fordították le finnre, közülük négyet kétszer is, valamint a *Toldit* és a *Toldi estéjét*. A fordítások időbeli megoszlása 1881-től 1970-ig négy viszonylagos csúcspot mutat: az 1880-as években Genetz és Cajander fordításai, 1927-37 a *Toldi*, 1952 – Aira és Elvi Sinervo, 1970 – ToivoLyy; ezt követően nagyon esetleges módon két versfordítás jelent meg (SinikkaPohjola fordításában a *Bor vitéz*, majd a 12 legszebb magyar vers finnugor nyelvekre történő fordítási programjában a finnugor népek síófoki világkongresszusa tiszteletére EliisaPitkäsalo tette át finnre a *Szondi két apródját*).

Észt vonatkozásban: SanderLiivak fordításában jelent meg: az *Ágnes asszony*, a *Tengerihántás*, a *Mátyás anyja*, a *Walesi bárdok* és a *Szondi két apródja*, valamint a finnugor írókongresszusi kiadványban a *Mindvégig*.

Lényegesen rosszabbul áll a helyzet a fordításokkal az oroszországi finnugor nyelveken. Tudomásom szerint csak azt a két versét fordították le, amelyek a Fűzfa Balázs válogatta legszebb 50 magyar vers között szerepeltek, s amelyeket – a *Szondi két apródja*, *Mindvégig* – a 13. finnugor írókongresszus tiszteletére és alkalmából 2015-ben kiadtunk különböző finnugor nyelveken. Mindkét vers megjelent komi, komi-permják, mari és udmurt nyelven, továbbá a *Szondivepszéül*, a *Mindvégig* pedig moksául is.

A Tartuban, ez év augusztusának végén megrendezett 14. finnugor írókongresszuson tartott megnyitó beszédemben egyebek között éppen arról szóltam, hogy tudatos, rendszeres munkával el kell érni, hogy a finnugor nyelvű népek megismerhessék egy-

más irodalmát. E téren nem csak a befogadó irodalmi közösséghez tartozó alkotóknak van szerepük és felelőségük, hanem a donor-népek alkotóinak, akár az írószövetségeiknek, irodalmár szakembereiknek is, hogy akarják-e népszerűsíteni irodalmukat, s hogy milyen műveket javasolnak fordítani. A javaslattevésre elsősorban az oroszországi finnugor népek esetében van szükség, mivel az ő irodalmáraik és alkotóik – tisztelet a kivételnek – magyarul nem vagy alig tudván, nem ismerhetik eredetiben a magyar irodalmat. A badacsonyi írókongresszus előtt mi nem csak javasoltunk fordításra magyar verseket és novellákat, hanem elkészítettük azok nagyon pontos orosz nyelvű nyersfordítását is, amelynek alapján megszülethettek a műfordítások. Egészen addig, amíg ki nem nevelődik egy magyarul is tudó irodalmár nemzedék, ez a célravezető eljárás.

A magyarul tudó irodalmár nemzedék kialakulásának pedig feltétele, hogy az ottani egyetemeken legyenek magyar lektorok. Nem véletlen, hogy éppen Izsevszkben vannak olyan szakemberek, akik szabadon olvasnak magyarul, mivel ez az egyetlen hely, ahova a magyar állam lektort küld. A lektor egyszersmind a magyar kultúra követe, a népek közötti kapcsolattartás fontos alakja.

NÉHÁNY SZÓ A FORDÍTÁSRÓL ÉS A FORDÍTÁSOKRÓL

S ezzel már el is jutottunk a fordítás kérdéséhez. Nem kívánok foglalkozni a fordítástudomány által vizsgált rengeteg elméleti és gyakorlati kérdéssel, az oroszországi finnugor nyelvű népek irodalmának oroszra – és az orosz közvetítő nyelven keresztül más nyelvekre – való fordításának szakmai és etikai kérdéseivel, csupán a versfordítások terén szerzett legfrissebb tapasztalataimról teszek említést.

Verset tartalmi és formai szempontból egyaránt hűen fordítani igen nagy kihívás, gyakran szinte megoldhatatlan vállalkozás. Ezért is van – kissé elnagyoltan jellemezve a helyzetet – kétféle hozzáállás a fordításhoz: az egyik szerint elég törekedni a tartalmi hűségre, figyelmen kívül hagyva a fordítandó vers formai sajátosságait (rímképlet, szótagszám, ritmus stb.), míg a másik szerint törekedni kell az eredeti költemény formai sajátosságainak megőrzésére is a fordítás során (lásd a Nyugat költőinek műfordításait). A badacsonyi írókongresszus alkalmából kiadott antológiák munkálatai során mindkét megoldásra volt példa. Az elretentő megoldás Kosztolányi Dezső *Hajnali részegség* című versének egyik finnugor nyelvre történő fordítása volt. Az eredeti költemény virtuóz formai megoldásai egy sematikus, azonos szótagszámú, négysoros versszakokra osztott, *abab* rímképletű fordítássá silányultak, s amikor ennek az eljárásnak hibás voltára felhívtam a fordító figyelmét (aki előtt a pontos orosz nyelvű nyersfordításon kívül ott volt az eredeti vers is), azt a választ kaptam, hogy az ő népük csak a szabályos formájú verseket fogadja el művészi alkotásnak. Ez a magyarázat további problémákat vet fel, amelyek érintik a műveltséget, az irodalom ízlésformáló szerepét. Nem hiszem, hogy kérdés volna: a közízlés hasson-e az iroda-

lomra vagy az irodalom a közízlésre. Mindenesetre eltekintettem a fordítás közzétételétől.

Szakmailag rendkívül izgalmas ugyanazon vers több fordítási változatának összevetése. Arany versei közül az *Ágnes asszonynak*, a *Bor vitéznek*, a *walesi bárdoknak* és a *Családi körnek* van két finn fordítása.

Vessük alá összehasonlító vizsgálatnak a *Bor vitéz* két fordítását. A *Bor vitézt* előbb Arvid Genetz (1881), majd 120 évvel később Sinikka Pohjola (2001) ültette át finn nyelvre. Nézzük meg, hogyan viszonyul a *Bor vitéz* két fordítása az eredetihez (és akár egymáshoz is):

A kvantitatív elemzés összefoglaló táblázata

	Arany	Genetz	Pohjola
szóelőfordulás*	228	190	198
egyedi szó	106	92	92
szóelőfordulás/egyedi szó	2,15	2,06	2,15
1x előforduló szó	13	12	12
2x előforduló szó	80	71	70
3x előforduló szó	1	3	1
4x előforduló szó	9	4	6
5x előforduló szó	2	1	1
6x előforduló szó	1	1	1
8x előforduló szó			1

* a 228 szóelőforduláson kívül 27 névelő; névelővel együtt 107 egyedi szó; a szóelőfordulás/egyedi szó arányt a névelő nélkül számoltam.

Feltűnően nagy a szóelőfordulás és az egyedi szavak mennyisége közti különbség az eredeti és a finn nyelvű fordítás között. Már ebből is lehet következtetni a fordítás minőségére. Az eredeti jelzős szerkezetét nem egyszer egyszerű főnévvel adják vissza, s mivel sok sor ismétlődik, így ez az eltérés máris jelentős különbséget eredményez a szóelőfordulásban. Néhány példa:

Vak homály ül bécen, völgyön

G: *Usmaanupuulaakso, vuori* 'kődbe merül völgy, hegy'

P: *hämpeittäävuoret, laaksot* 'homály borítja a hegyeket, völgyeket'
a fordításból hiányzik a *vak* jelző

Bor vitéz kap jó lovára

G: *Ritar' lausuuratsahilta* 'a lovag szól a lóhátról'
teljesen eltér a fordítás

P: *Ratsunselkään Bor nythyppää* 'ló hátára ugrik most Bor'

hiányzik a jó jelző

„Isten hozzád, édes hölgyem!”

G: „*Terveeksjää, munimpen' nuori!*” 'Isten veled, ifjú szűzem!'

P: „*Herranhaltuun, armahani!*” 'Isten veled (tkp. az Úr oltalmába), kedvesem!”

hiányzik az édes jelző

A verstani jegyek tekintetében mindkét fordító megőrizte az eredeti költemény 8 szótagos sorait. Genetznél megfigyelhető, hogy a kívánt szótagszám biztosítása érdekében gyakran elhagyja a töszó vagy akár a ragozott szó utolsó magánhangzóját, pl. *ritar'* a *ritari*, *piil'* a *piili*, *impen'* az *impeni*, *murheest'* a *murheesta*, *synkk'* a *synkkä* helyett.

Genetz az *abab* rímképletet is követi, de rímei gyakran kezdetlegesek, feltűnően sok a ragrím, amivel az eredetiben nem találkozunk:

- Sg3 alakot és így a rímet is a régies/nyelvjárási-*pi* raggal képzí (*jääpi* – *ryskyttääpi* stb.)

- *-hen* régies raggal: *kulmakkehen* – *kaatunehen*

- 2. infinitívus (=határozói igenév): *kuumotellen* – *siunaellen*

- elatívus: *vuoristosta* – *rauniosta*.

Szóvégi magánhangzó-elhagyás Pohjola fordításában csak egyszer fordul elő (*vuokses* a *vuoksesi* helyett). A rímképletre viszont egyáltalán nem fordít figyelmet. Többségben vannak a rímtelen versszakok, pl. mindjárt az első:

Päivänsädesumunhukkuu,

hämpeittäävuoret, laaksot.

Ratsunselkään Bor nythyppää,

„Herranhaltuun, armahani!”

Rím helyett néha gyenge asszonáncot találunk, pl. *tiellä* – *kyynelissä*, esetlegesen meg-lévő rímei is gyengék: *puistaa* – *laukkaa*.

A Szondi két apródja finnugor nyelvű fordításainak kvantitatív elemzése

A továbbiakban a *Szondi két apródja* című vers finnugor nyelvekre történt fordításainak kvantitatív elemzését mutatom be.

Összehasonlító táblázat

nyelv	szóelőfordulás*	egyedi szavak száma	szóelőfordulás/ egyedi szó	legalább 2x (%)	csak egyszer (%)
magyar	397	293	1,35	54 (18,43%)	239 (81,56%)
észt	448	294	1,52	52 (17,68%)	242 (82,31%)
finn	335	242	1,38	50 (20,66%)	192 (79,33%)
komi	399	257	1,55	68 (26,45%)	189 (73,54%)
komi-permják	344	235	1,46	64 (27,23%)	171 (72,76%)
udmurt	429	286	1,50	68 (23,77%)	218 (76,22%)
mari	351	255	1,37	54 (21,17%)	201 (78,82%)
vepsze	408	255	1,60	64 (25,09%)	191 (74,90%)

*a határozott névelő nélkül

Sorrendek

Szóelőfordulás

– észt	448
– udmurt	429
– vepsze	408
– komi	399
magyar	397
– mari	351
– komi-permják	344
– finn	335

Egyedi szavak száma

– észt	294
– magyar	293
– udmurt	286
– komi	275
– mari	255
– vepsze	255
– finn	242
– komi-permják	235

Szóelőfordulás/egyedi szavak aránya

– magyar	1,35
– mari	1,37
– finn	1,38
– komi-permják	1,46
– udmurt	1,50

– ész	1,52
– komi	1,55
– vepsze	1,60

Legalább kétszer előforduló szavak aránya (%)

– ész	17,68
– magyar	18,43
– finn	20,66
– mari	21,17
– udmurt	23,77
– vepsze	25,09
– komi	26,45
– komi-permják	27,23

Csak egyszer előforduló szavak aránya (%)

– ész	82,31
– magyar	81,56
– finn	79,33
– mari	78,82
– udmurt	76,22
– vepsze	74,90
– komi	73,54
– komi-permják	72,76

Lehet-e a mennyiségi elemzés alapján ítéletet mondani a fordítás minőségéről? Feltevélesem szerint legalább részben – igen.

Ha az eredetihez képest a fordításban alacsony az egyszer előforduló szavak aránya, ha a fordításban magas a legalább kétszer előforduló szavak aránya,

ha a fordításban alacsony az egyedi szavak száma,

ha a fordításban szóelőfordulás/egyedi szavak aránya lényegesen magasabb, mint az eredetiben

mindezek a sajátosságok sejtetnek valamit a fordítás minőségéről.

Ehhez járulnak a fordítás formai sajátosságait mutató adatok, például a tárgyalt verssel kapcsolatban

az eredeti vers rímképletének megőrzése,

sorok szótagszámának megőrzése.

A szótagszám és a rímképlet vizsgálatának összefoglaló táblázata

	sorok szótagszáma			
	1. sor	2. sor	3. sor	4. sor
Arany	11	12	11	9
ész	11	12	11	10/9
finn	12/10/14	11/10/9/12	10/11/12	10/9/11
komi	10	11	10	11
mari	10/9/11	10/11	10/9/11	8/10
udmurt	12/14/10/16/11/13	12/13/11	12/10/13/14/8	11/12/10/14
vepsze	10/11/12	11/12/10/9/13	10/12/11	11/13/9/10

A sorok szótagszámát illetően az ész fordítás áll a legközelebb az eredetihez. A komi fordítás is szabályos, de a sorok szótagszáma eltér az eredeti költeményétől.

tiszt	rím		
	asszonánc	ragrím	nincs
35	-	3	-
12	22	3	1
16*	12	3	7
24**	3	1	10
17	6	6	9
16	11	3	8
12***	16	3	7

*ebből 3 szóismétlés

** ebből 3 szóismétlés

*** ebből 1 szóismétlés

Nehezebb fordítói feladat volt a rímképlet követése. Arany Jánosnál mind a 38 rímpár tiszta rím, s ebből mindössze 3 a ragrím. A tiszta rímetek illetően a komi fordítás tiszta rímpárja áll a fordítások között az első helyen, bár a teljesítményt rontja, hogy 10 sorpárban egyáltalán nincs sem rím, sem asszonánc. Ha összeadjuk a tiszta rímpárokat és az asszonánc-párokat, akkor a fordítások között az ész a legsikerültebb, annál is inkább, mivel csak egyetlen rímtelen párt tartalmaz.

BEFEJEZŐ MEGJEGYZÉSEK

Ahhoz, hogy egy nép irodalma mások számára is elérhető legyen, kétoldalú együttműködésre van szükség, a befogadó és a donor együttműködésére.

Az oroszországi finnugor népek helyzetét, irodalmáraik érdeklődését és nyelvtudását illetően elsősorban nekünk kell aktívabbá válnunk, s javaslatokat tennünk a magyarról fordítandó művekre. Emellett rendszeresen kellene fordítói szemináriu-

mokat szerveznünk, amelyeken a fordítók elmélyíthetik magyar nyelvi tudásukat, szakavatott előadók közreműködésével ismerkedhetnek a magyar irodalommal, s nem utolsósorban megismerkedhetnek a műfordítástudomány elméleti és gyakorlati kérdéseivel. Ez lehet a záloga annak, hogy irodalmunk legértékesebb alkotásai méltó fordításban kerülnek az olvasó kezébe.

Ugyanakkor jó volna, ha ez nem egyirányú utca volna, hanem mi is hasonló szervezetséggel cselekedhetnénk nyelvrokonaink irodalmának megismerésében, megismertetésében, kiküszöbölve a ma még uralkodó esetlegességet. Meggyőződésem, hogy ezáltal szellemiekben kölcsönösen gyarapszunk.

Salamon Nándor